

Jaap Visser

Bontebok

Onderduik en verzet in het land van Abe Lenstra

Spectrum

Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Amsterdam

Spectrum maakt deel uit van Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv,
Amstelplein 34
1096 BC Amsterdam

© 2026 Jaap Visser

© 2026 Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Amsterdam

Eerste druk maart 2026

Omslagontwerp: Paul Pollmann

Auteursfoto: Hielco Kuipers

Opmaak: Elgraphic

Beeldverantwoording fotokatren: Afb. 6 Archief vv & sc Heerenveen, kleurimpressie door Julia Ukolova, Afb. 7 Nationaal Archief/Anefo (Harry Pot), Afb. 8 Nationaal Archief/Anefo (Willem van de Poll), Afb. 13 Fries Genootschap, Afb. 15 Kick images, Afb. 16 Nationaal Archief/Anefo (J.D. Noske), kleurimpressie door Julia Ukolova, Afb. 17 Kick images, kleurimpressie door Jakob Lagerweij, Afb. 18 Archief vv & sc Heerenveen, Afb. 19 Verzetsmuseum Friesland

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 Auteurswet 1912, juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB, Hoofddorp).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Marianne Schönbach Literary Agency B.V.

ISBN 978 90 00 39708 2

ISBN 978 90 00 39709 9 (e-book)

NUR 320

www.spectrumboeken.nl

Voor papa en oom Feite: verbondenheid kent geen tijd

Inhoudsopgave

<i>Proloog</i>	9
1. Hoek Van Holland, mei 1940	19
2. Warns, mei-augustus 1940	39
3. Heerenveen, 1940-1941	56
4. Hoek Van Holland, oktober 1941	69
5. Warns, zomer 1942	76
6. Amsterdam, september 1942	82
7. Heerenveen, 1942	88
8. Warns, juni 1943	107
9. Amsterdam, zaterdag 17 juli 1943	116
10. Warns, 1943-1944	126
11. Sneek, mei 1944	131
12. Amsterdam, mei 1944	140
13. Heerenveen, juni 1944	155
14. Warns, oktober-november 1944	165
15. Heerenveen, eind 1944-begin 1945	179
16. Warns, eind 1944-begin 1945	187
17. Wilhelmshaven, januari-februari 1945	201
18. Makkum, januari-februari 1945	210
19. Heerenveen, januari 1945	217
20. Lemmer, januari 1945	225

21. Warns, februari-maart 1945	234
22. Heerenveen, januari-april 1945	240
23. Delfzijl, april 1945	255
24. Warns, april-mei 1945	265
25. Bolsward-Amsterdam-Hoek van Holland, mei 1945	274
26. Den Haag-Warns, juli-september 1945	284
27. Amsterdam-Heerenveen-Hilversum, 1945-2025	292
28. Warns-Kubaard-Leiderdorp, 1945-2025	303
<i>Epiloog</i>	311
Dankwoord	317
Bronnenlijst	321
Noten	325

Proloog

De Noordoostpolder is grijs en nat wanneer ik op donderdag 16 mei 2024 op weg ben naar Bontebok, een eigenzinnig lintdorp vlak achter Heerenveen. Naargeestig weer. Op de autoradio beweert Geert Wilders, die eindelijk ‘zijn’ kabinet geformeerd weet, dat in Nederland de zon weer gaat schijnen. Ik huiver.

Bontebok – de naam verwijst naar een herberg die midden in de bedrijvigheid rond een schutsluis in de Schoterlandse Compagnonsvaart stond, in de achttiende eeuw, toen ten oosten van Heereveen nog volop turf werd gewonnen en de brandstof met pramen werd afgevoerd. In de Tweede Wereldoorlog was deze vroegere veenkolonie een ideaal vluchtoord, een lappendeken van weilanden en watertjes met alleen maar zandpaden en overal steile bruggetjes. De legertrucks van de Duitse bezetter liepen er vast en patrouilles te voet werden in het open veld van heinde en ver opgemerkt. Bovendien was omzien naar de medemens hier een karaktertrek van de hoofdzakelijk socialistisch en communistisch gezinde bevolking.

In de Schoterlandse dorpen heerste wat in het Fries *mienskip* wordt genoemd, gemeenschapszin, en in het weerbarstige Bontebok hielden zich tegen het einde van de oorlog meer joden schuil

dan er huishoudens waren. De Compagnonsvaart en het gebied eromheen gingen zelfs de Schoterlandse Jordaan heten. Geen van de onderduikers werd er gepakt. Naastenhulp bieden was voor de Bontebokkers een vanzelfsprekendheid, ook al gebeurde dat met gevaar voor eigen leven, en daarover zwegen ze als het graf.

Ik ontdekte Bontebok toen ik in het gemeentearchief van Heerenveen onderzoek deed naar het Friese verzet en naar de oorlogsgeschiedenis van de voetbalclub Heerenveen. Die had sinds eind jaren dertig in Abe Lenstra een jeugdige en in het hele land bekende held, en het bestuur van de noordelijke Eersteklasser bestond uit hulpvaardige mannen die hand-en-spandiensten verrichtten voor het verzet. In de Hongerwinter haalden zij tientallen voetballertjes van de vier grote Amsterdamse clubs, Ajax, Blauw-Wit, DWS en De Volewijckers, uit de noodlijdende hoofdstad naar Friesland; een aangrijpend staaltje van medemenselijkheid.

In het archief speurde ik ook naar de verzetsbanden tussen Heerenveen en Amsterdam en de Zuidwesthoek, waar mijn vader zat ondergedoken en waar in de bossen van Gaasterland de illegaliteit welig tierde. Gravend in de geschiedenis, kwam ik erachter dat ik dat nota bene deed op een belaste plek, de vroegere gevangenis Crackstate, in de oorlog een martelhol van de nazi's dat de bijnaam Hel van het Noorden kreeg.

Op deze schuldige grond drong Bontebok zich aan mij op. De archiefstukken leerden me dat het dorp met de eigenaardige naam zich tijdens de bezetting dusdanig koppig had gehouden, dat ik er nieuwsgierig naar werd. Ik besloot deze oorlogsheld te gaan opzoeken, om uit te vinden of dat dwarse, dat bokkige er nog bestond. Zou in Bontebok, in een tijd waarin onverdraagzaamheid voortwoekert en medemenselijkheid verschrompelt, de mienskip overeind zijn gebleven?

Onderduikparadijs

Gemeenschapszin, verbondenheid, solidariteit, naastenliefde, het kan allemaal worden verstaan onder mienskip, een oeroud begrip dat stamt uit de tijd dat de strijd tegen het water in de diepliggende polders van de Friese Zuidwesthoek een bijna dagelijkse zorg was. In onderlinge verbondenheid werden de krachten gebundeld bij het bouwen van dijken en terpen waarop de boeregezinnen zich met hun vee konden terugtrekken. Door elkaar binnen de dorpsgemeenschap de helpende hand te reiken, konden de Friezen het hoofd boven water houden.

In de Tweede Wereldoorlog maakte mienskip Friesland tot een voedselschuur voor het hongerende westen en een toevluchtsoord voor in doodsnood verkerende joden, voor overtreders van de naziregels, voor ondervoede Amsterdamse voetballertjes, en voor mijn vader, die wegdook voor de verplichte tewerkstelling in Duitsland, de *Arbeitseinsatz*.

Het dunbevolkte Friesland met zijn afgelegen dorpjes en weidse vlaktes leende zich uitstekend voor de onderduik. Er was alle gelegenheid om een veilig heenkomen te zoeken in de forse boerderijen die met hun stallen, hokken en zolders tal van schuilplekken boden. De boerenprovincie gold als een onderduikparadijs, maar was zij dat ook werkelijk?

Historicus Meike Jongejan boog zich in 2013 in opdracht van het Fries Verzetsmuseum over de vraag of de boerenprovincie daadwerkelijk een onderduikparadijs was. Zij onderzocht feiten en cijfers en kwam tot de conclusie dat in Friesland vergeleken met andere provincies verhoudingsgewijs het meest werd ondergedoken en het minst verraden. Dus ja, Friesland was goed geweest in de oorlog.

Friese NSB'ers waren vooral boeren die meenden dat zij economisch beter af waren met de Nieuwe Orde van de bezetter. In het

algemeen waren zij geen politiek gemotiveerde fanatici, geen Hitleraanhangers, en er waren er ook die het lidmaatschap van de Nationaal-Socialistische Beweging gebruikten als dekmantel voor verzetsactiviteiten. Als een paal boven water stond tijdens de bezetting dat de nuchtere en trotse Friezen niet makkelijk te beïnvloeden waren en dat ze zich voor elkaar verantwoordelijk voelden: mienskip.

Maar het omzien naar de burenen in een weids boerenland is toch wat anders dan het met alle risico's van dien te hulp schieten van vreemden. Het isolement van de kleine gemeenschappen op het Friese platteland deed de dorpelingen in zichzelf gekeerd zijn, de afgeslotenheid maakte hen eenkennig. Vanwaar dan toch dat mededogen voor de buitenstaander?

Ook dat was mienskip, gebaseerd op een godsdienstige dan wel ideologische overtuiging. Gehoorzaamheid aan de goddelijke plicht om naar elkaar om te zien, viel samen met het geloof in een klasseloze, socialistische samenleving. Gereformeerden en communisten sloten een monsterverbond en trokken zij aan zij op in de ondergrondse strijd tegen de tirannie. Maar zodra die met bloed, zweet en tranen was verdreven, werd het weer als voorheen, en trokken de samenstrijders zich weer terug achter hun eigen zuil. Vrijwel onmiddellijk na de bevrijding zouden de gereformeerden en de communisten, de gezworen kameraden uit het verzet, elkaar weer net zo hard gaan verketteren om hun principiële standpunt als voor de oorlog.

Baken van verzet

Het idee voor dit boek ontstond in het voorjaar van 2020 toen ik voor de Amsterdamse krant *Het Parool* de hongerevacuatie van bijna honderd voetballertjes beschreef. Ik zag meteen dat er lijnen liepen naar andere oorlogsverhalen die ik graag zou willen oprekelen. In Heerenveen beleefden de bleekneusjes uit het hongeren-

de westen onbekommerde laatste oorlogsmaanden: er was eten in overvloed en ze konden voetballen met Abe, die zijn Amsterdamse lieverdjes ook mee de weilanden in nam, om met de polsstok over slootjes te springen en kievitseieren te zoeken.

Maar Heerenveen kende ook de hel van Crackstate, waar Halbe van der Goot belandde, een kopstuk van het verzet in Gaasterland en de aanstaande schoonvader van Feite Klijnstra. Deze broer van mijn moeder zat ook in de illegaliteit en werd opgepakt door Frans Lammers, de gevreesde jager op onderduikers uit Bolsward.

Mijn oom Feite zat een tijdje in de Blokhuispoort, het Huis van Bewaring in Leeuwarden, op verdenking van hulp aan het verzet. De nog jonge boer wist zich uit het gevang te kletsen, maar zou eind 1944 alsnog tegen de muur worden gezet op het erf van de Klijnstraboerderij in Warns, nadat de Duitsers daar twee onderduikers uit de hooiberg hadden getrokken, waarop Feite dreigde te worden doodgeschoten. Zijn moed, kalmte en overtuigende bluffen redden hem opnieuw, maar hij kon niet voorkomen dat de onderduikers in een Duits strafkamp terecht zouden komen.

Een van die twee ongelukkigen was Roef Visser, mijn vader. Hij zat in Warns ondergedoken op de boerderij tegenover die van de Klijnstra's. Roef had verkering met Hinny, de jongste van de tien Klijnstrakinderen. Op de dag dat de Grüne Polizei hem pakte, had hij juist zijn meisje bezocht en stak hij in het zicht van een naderende patrouille de weg over.

Als kind ving ik in familiekringen flarden van oorlogsverhalen op, geschiedenissen met losse eindjes die ik in dit boek aan elkaar probeer te knopen. Ik wist van het geweld dat bij de Duitse inval losbarstte in Hoek van Holland, het geboortedorp van mijn vader. Vijftien was hij toen hij met zijn ouders en zijn achtjarige broertje Jan moest vluchten voor de bommen die hun woning aan de Nieuwe Waterweg verwoestten.